

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА

УДК 343.985.3

ТАКТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНИХ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НАРКОЗАЛЕЖНИМИ ОСОБАМИ

Іван БРАТІНОВ,
аспірант кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто погляди науковців щодо організаційних та тактичних особливостей проведення допиту наркозалежних підозрюваних. На підставі проведеного автором аналізу норм кримінального процесуального законодавства України, криміналістичних досліджень та матеріалів практики визначено особливості підготовки та проведення допиту наркозалежних підозрюваних. Вивчення поведінки наркозалежних осіб під час кримінального провадження дозволило виділити тактичні прийоми, що сприятимуть ефективному проведенню допиту та встановленню обставин, що підлягають доказуванню під час розслідування.

Ключові слова: кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, тактика слідчих (розшукових) дій, допит, підозрюваний, наркозалежність.

TACTICAL AND ORGANIZATIONAL FEATURES OF INTERROGATION OF SUSPECTS IN THE INVESTIGATION OF CRIMES COMMITTED BY DRUG ADDICTS

Ivan BRATINOV,
Postgraduate Student at the Department of Criminalistics
of National University "Odessa Law Academy"

SUMMARY

The article considers the views of scientists on the organizational and tactical features of the interrogation of drug addicts suspects. On the basis of the author's analysis of the norms of criminal procedure legislation of Ukraine, forensic research and practice materials, the features of preparation and conduct of interrogation of drug addicts suspects are determined. The study of the behavior of drug addicts during the criminal proceedings allowed to identify tactical techniques that contribute to the effective conduct of the interrogation and the establishment of circumstances to be proved during the investigation.

Key words: criminal proceedings, investigate (search) activities, tactics of investigative (search) activity, interrogation, suspect, drug addict.

Постановка проблеми. Допит є однією з найбільш поширених слідчих (розшукових) дій, яка застосовується під час досудового розслідування майже у всіх кримінальних провадженнях. Як спосіб отримання показань особи, яка володіє відомостями щодо злочину, допит є однією з найскладніших слідчих дій, яка вимагає від слідчого високої професійної майстерності [1, с. 6]. Складність підготовки й проведення допиту, а також важливість інформації, яка може бути отримана під час його проведення, завжди привертала увагу вчених-криміналістів і процесуалістів.

Вивченням сутності, змісту, організаційних та тактичних особливостей проведення допиту займалися ще перші криміналісти, серед яких можна виділити Л. фон Ягемана, Я.І. Брашева та Г. Гроса. Надалі питання проведення допиту розглядалося багатьма вченими-криміналістами, зокрема В.П. Бахніним, Р.С. Белкініним, В.Ю. Шепітько, О.М. Васильєвою, Л.М. Карнеєвою, В.О. Коноваловим, П.П. Міхєєвим, В.О. Образцовим, В.В. Печерським. Інші дослідники під час побудови окремих методик розслідування завжди звертаються до аналізу тактичних особли-

востей допиту з урахуванням особливостей різних категорій злочинів.

Сучасний стан злочинності в Україні та світі, розвиток механізмів вчинення кримінальних правопорушень та протидії під час досудового розслідування вимагають від науки удосконалення вже наявних криміналістичних розробок, а також створення нових концепцій і підходів, які змогли б забезпечити ефективне та якісне проведення досудового розслідування, зокрема такої слідчої дії, як допит.

Багато досліджень присвячено вивченню особливостей проведення допиту малолітніх, неповнолітніх, жінок, рецидивістів, осіб із фізичними вадами. Тоді як часто упускається така важлива категорія підозрюваних, як наркозалежні особи. Окремим питанням цієї тематики присвячено праці М.І. Порубова, О.М. Гайбаряна, І.П. Пілюшина, А.М. Лазебного. Деякі вчені, зокрема В.С. Бурданов, В.Г. Степанов, О.О. Сисєнко, А.С. Джандієрі, зосереджуються на дослідженні особливостей допиту наркозалежних осіб під час розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних та інших засобів, тоді як серед нарко-

залежних також поширеним є вчинення багатьох корисливих та насильницьких кримінальних правопорушень.

Проблема наркоманії та безпосередньо злочинності серед наркозалежних визнана в Україні на державному рівні пріоритетною. Тому вагомим значення набуває вдосконалення процедури доказування у кримінальних провадженнях щодо злочинів, що вчиняються наркозалежними, зокрема порядку підготовки та проведення допиту.

Особистість наркозалежних злочинців відрізняється від особистості як законослухняних людей, так і правопорушників, що не страждають наркоманією. Своєрідна система моральних та психологічних особливостей, тісно пов'язаних із наркотичною потребою, утворює якісно відмінний соціальний тип особистості. Тому допит такої особи має певні організаційні та тактичні особливості.

Метою та завданням статті є розкриття основних особливостей підготовки та проведення допиту в кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених наркозалежними особами.

Виклад основного матеріалу. Допит є процесуальною дією, яка є регламентованою кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічного процесу спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, спрямованою на отримання інформації про відомі допитуваній особі факти, що мають значення для встановлення істини під час провадження [2, с. 187].

Фігура підозрюваного, як правило, з'являється на початковому етапі розслідування злочину, коли слідчий має достатні докази для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, однак ще не має повних даних стосовно вчиненого правопорушення та щодо самої особи. Тому вагомим значення для подальшого проведення допиту має його підготовка. У ній можна виділити три аспекти: криміналістичний, спеціальний і психологічний [3, с. 100].

Криміналістичний аспект підготовки полягає в тому, що слідчий має вивчити наявні матеріали кримінального провадження, визначити предмет допиту, сформулювати запитання та визначити те, які докази та матеріали можуть бути використаними під час допиту для викриття підозрюваного, визначити послідовність проведення допитів за наявності кількох підозрюваних.

Спеціальний аспект підготовки до допиту наркозалежної особи складається з ознайомлення з довідковою літературою щодо особливостей наркозалежної особи, консультацією у спеціалістів наркологів та психіатрів щодо типової поведінки наркомана під час спілкування, способів ефективного налагодження контакту з допитуваним з урахуванням його стану тощо. Слідчий повинен дуже добре знати тактичні прийоми допиту, володіти комунікативними навичками та знаннями психології наркозалежних. Знання та правильне використання цих особливостей має вагомим значення для вибору режиму проведення допиту, здійснення впливу на наркозалежну особу, оцінки отриманих під час допиту свідчень.

Психологічна підготовка – це збирання відомостей, які характеризують особу наркозалежного підозрюваного, вибір слідчим послідовності запитань, що ставляться, створення умов для дотримання моральних принципів і правильного використання своїх повноважень. Необхідні дані з'ясовуються слідчим шляхом проведення допитів свідків (знайомих, родичів), направлення запитів характеристик із місця роботи, навчання, служби в армії; характеристики з місць позбавлення волі, якщо затриманий був раніше судимий. Також особа перевіряється за анкетними даними, криміналістичним і спеціальним обліками.

Тактика проведення допиту зумовлена станом наркозалежного. Коли підозрюваний перебуває в стані наркотичного сп'яніння, то проведення допиту не є можливим.

При цьому необхідно враховувати особливості наркотичного сп'яніння у різних типів наркоманів. Наркологи зазначають, що у початківців-наркозалежних стан ейфорії триває короткий час. Тому допит можна починати після її завершення. Проте в осіб, що вже протягом тривалого часу вживають наркотики, стан сп'яніння завжди змінюється станом абстиненції (синдромом фізичних і/або психічних розладів, що розвивається у хворих на наркоманію через деякий час після припинення приймання наркотику або зменшення його дози), який триває доти, доки не буде введена нова доза наркотику. У такому разі проведення допиту також не є припустимим. При цьому помисли та бажання наркомана спрямовані тільки на отримання наркотику.

Однак аналіз матеріалів практики дозволяє зробити висновок, що часто стан підозрюваного не визначається та його допит проводиться. Така ситуація викликає труднощі на подальшому етапі розслідування, коли отримані під час такого допиту свідчення піддаються сумнівам або підозрюваний взагалі відмовляється від наданих раніше показань.

Слідчі мотивують прийняття рішення про проведення допиту тим, що в стані наркотичного сп'яніння легше отримати свідчення і що з підозрюваними простіше вступати в контакт. Інші слідчі пояснюють, що вони не могли визначити стан допитуваного внаслідок відсутності необхідних знань або нестачі фактів, що свідчать про стан наркомана. Залежно від виду наркотичного засобу та тривалості хвороби, стан абстиненції може бути вираженим не зовсім очевидно. У такому разі особи проявляють схильність до комунікації, розумова діяльність у них не порушена, вони критично оцінюють питання і дають на них об'єктивні відповіді.

У наукових колах, зокрема В.С. Бурдановим, В. Г. Степановим, висуваються пропозиції, згідно з якими підозрюваному в стані абстиненції допустимо вводити наркотик [4, с. 26–31; 5, с. 51]. Допит у такому разі починається з настання нормального стану. Факт введення наркотику відображається у протоколі допиту.

Справа в тому, що в чинному КПК України лише під час проведення декількох слідчих (розшукових) дій (слідчий експеримент, огляд особи – ст.ст. 240, 241) законодавець наголошує на необхідності не допускати дій, які принижують честь і гідність особи або є небезпечними для її здоров'я.

На нашу думку, слід погодитися з точкою зору А.А. Сисенко, яка вказує, що застосування такого методу є помилковим [6, с.37]. Наркологічна залежність є циклічним захворюванням. Після введення наркотику в особи, що знаходиться в стані наркотичного голоду, настає стан ейфорії. Якщо ж вид препарату або його дозування не відповідають звичній для наркозалежного нормі, то стан абстиненції лише буде загострено. До того ж виникнуть сумніви у достовірності отриманих свідчень. Тому така пропозиція є недопустимою як із правової, так і з моральної точки зору. О.М. Ларін укавав на те, що етичні норми, які регулюють конкретну слідчу дію (у КПК України – слідчий експеримент, огляд, освідування), виходять за межі цієї слідчої дії [7, с. 37].

Отже, встановивши ознаки наркотичного сп'яніння, слідчому необхідно прийняти рішення про відкладення проведення слідчої дії та виклик відповідного спеціаліста (нарколога, психіатра). Фаховий працівник проведе обстеження та надасть попередній висновок про стан, а також укаже на те, через який час допустимо почати допит.

У криміналістичній тактиці розрізняють такі стадії допиту:

- попередню (встановлення психологічного контакту);
- вільної розповіді;
- запитань;
- завершальну [3, с. 101].

Коло питань, що стосуються обставин злочину, залежить від того, яку саме злочинну операцію вчинив підозрюваний. Однак під час проведення допиту з усього інформаційного обсягу даних, отриманих від наркозалежної особи, слідчому (разом з обставинами конкретного злочину) необхідно виокремити, встановити чи перевірити також такі дані:

- причини вживання та вид наркотичних засобів;
- тривалість уживання наркотиків, обставини, що сприяли початку споживання, стадія захворювання;
- чи перебуває особа на обліку в нарколога або психіатра, чи проходила курс лікування від наркоманії;
- який час минув із моменту останнього споживання наркотиків;
- обстановку та умови в сімейному житті (за місцем проживання, навчання чи роботи);
- стан взаємин між членами наркотичної групи;
- позитивні сторони особистості допитуваного.

Розслідування злочинів, учинених наркозалежною особою, дає можливість слідчому отримати інформацію щодо вчинення кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотиків. Тому важливим є питання щодо джерел придбання, місць зберігання та споживання наркотичного засобу, конкретних прикмет збувальника. Споживач знає осіб, від яких отримує наркотик, якщо має постійних постачальників. Це стосується хронічних наркоманів, основний сенс життя яких полягає в придбанні наркотиків будь-якими способами.

Допит наркозалежного підозрюваного починається з установлення з ним психологічного контакту. У цьому можуть допомогти отримані слідчим під час підготовки до допиту знання щодо наркоманії (як хвороби), щодо особливостей взаємин між членами наркотичної групи, зв'язків із родичами, знайомими, а також особисті, ділові та професійні якості слідчого. Слідчий повинен спілкуватися спокійно, рівно, без емоцій і підвищеного тону.

Дискусійним є питання про притягнення до допиту підозрюваного-наркомана лікаря (психіатра або нарколога). А.С. Джандієрі зазначає, що присутність спеціаліста може негативно впливати на встановлення контакту самим слідчим із наркозалежним підозрюваним, тому що допитуваний зосереджується на контакті з лікарем [8, с. 104]. З іншого боку, навіть ретельна підготовка до слідчої дії не гарантує слідчому ефективного проведення допиту. Несподівані відповіді або поведінка наркозалежного підозрюваного можуть викликати ситуації, коли слідчому доводиться зупинити допит, знову звертатися за допомогою спеціаліста, уточнювати інформацію в науковій літературі.

Це затягує строки проведення досудового розслідування, негативно впливає на всебічне, повне і неупереджене дослідження обставин кримінального провадження та суперечить принципам і завданням кримінального судочинства [9, с. 189].

Таким чином, рішення про проведення допиту за участю спеціаліста слідчий слід приймати залежно від конкретного випадку з урахуванням особистості підозрюваного та власної компетенції з питань наркозалежності.

Для пояснення деяких жаргонізмів, що описують різні стани наркотичного сп'яніння, слідчі залучають витяги з досліджень лікарів-наркологів [10, с.18].

Установлення психологічного контакту безпосередньо впливає на характер слідчої ситуації (конфліктної та безконфліктної), у межах якої буде проходити допит.

Якщо психологічний контакт встановлено, то наркозалежному підозрюваному необхідно надати можливість розповісти про вчинене діяння. При цьому слідчий повинен пам'ятати, що у особи, яка вчинила злочин у стані наркотичного сп'яніння, значною мірою притуплено сприйняття просторових відносин, форми предметів, колір. У деяких випадках мають місце зорові й слухові галюцинації [8, с. 34].

Як уже зазначалося, слідчому під час підготовки наркозалежного до допиту доцільно отримати інформацію щодо наркотичного засобу або засобів, які вживає підозрюваний. Дані можна отримати або з наркологічного диспансеру, або з показань свідків, або від самого наркомана. Багато слідчих не знають про зв'язок між наркотичним засобом та поведінкою суб'єкта (наприклад, наркомани, що вживають морфін, є більш зібраними, краще враховують ситуацію, контактні; у полінаркомана спостерігається непослідовність мислення, легковажність, зниження пам'яті).

Усвідомлення наркозалежним отриманої інформації порушується в результаті психічних змін, що відбулися у зв'язку з уживанням наркотичних засобів. Нерідко частина дійсної інформації замінюється інформацією схожого змісту. Слід також мати на увазі те, що в осіб, які тривалий час вживають наркотики, спостерігається розумова деградація. Усе це проявляється і в поведінці допитуваного: незрозуміння суті питання, поставленого слідчим, ненавмисне відхилення від сутності питань. Під час виявлення таких ознак слідчому необхідно ставити зрозумілі й чіткі запитання.

Необхідно враховувати те, що наркомани легко піддаються на вмовляння. Тому неприпустимо використовувати на допиті неперевірені чи сумнівні джерела. У жодному разі недоцільно використовувати навідні питання.

Доцільно вести під час допиту аудіо– та відеозапис. Особливо це актуально для фіксації:

- показань осіб, що підозрюються у вчиненні особливо тяжких злочинів;
- показань осіб, які точно або ймовірно не зможуть з'явитися в суд;
- показань малолітніх та неповнолітніх наркозалежних, які з'явилися із зізнанням;
- показань поранених чи тяжкохворих;
- показань осіб, яких допитують за участю перекладача.

Для об'єктивної оцінки показань, отриманих під час допиту наркозалежного, важливим є правильний аналіз особистості підозрюваного. Щодо цього М.І. Порубов та О.М. Порубов запропонували виділити три типи наркозалежних підозрюваних[11].

До першої групи належать особи, які усвідомлюють своє становище і бажають пройти курс лікування. У складній життєвій ситуації, що склалась у результаті вживання наркотичних речовин, вони звинувачують розповсюджувачів наркотиків. Тому така категорія наркозалежних відкрита для свідчень щодо збувальників. Під час проведення допиту слідчому необхідно виявити до них максимальну кількість поваги, акцентувати увагу на нелюдності злочинців із наркобізнесу, через які вони стали хворими людьми.

Другу групу складають епізодичні споживачі, які ще не стали наркоманами і не можуть повністю усвідомити наслідки захворювання наркоманією. Під час допиту таких осіб потрібно розкрити їм небезпеку вживання наркотиків та негативні перспективи залучення до цього заняття. Не можна відкидати варіанти того, що наркотики отримуються у незнайомих осіб, в результаті чого пояснення допитуваних не є конкретними. Тому треба зосередитися на дослідженні обставин вчиненого злочину самим наркозалежним.

Третю групу складають хронічні наркомани, які навіть не думають про лікування. Це, як правило, особи з високим ступенем деградації особистості, які вже не здатні критично оцінювати своє становище. Їхні прагнення обмежені лише придбанням та споживанням наркотику. Вони не надають правдивих показань щодо злочину.

Відома брехливість наркоманів зовсім не всеосяжна, як вважають, вона пов'язана лише з власне наркотизацією, з тим, що загрожує конфліктом або відповідальністю. Інакше наркозалежний може бути відвертим до ступеня, який у психіатрії оцінюється «оголеністю», що не дозволяє собі здорова

людина [12, с. 192]. Помічено, що підозрювані-наркомани куди охочіше дають правдиві свідчення за фактами розбою, крадіжок, ніж за фактами, пов'язаними з незаконними діями з наркотиками [6, с.38]. Ця обставина, на нашу думку, зумовлена бажанням приховати вживання наркотичних засобів.

Діагностуючи неправдивість показань, слідчий повинен установити мотиви, якими можуть виступати:

- 1) страх перед викриттям злочинної діяльності;
- 2) страх помсти з боку членів наркотичної групи;
- 3) страх втрати джерела придбання наркотиків;
- 4) небажання лікуватися від захворювання;
- 5) страх бути викритим у вживанні наркотичних засобів;
- 6) бажання призначення більш м'якого запобіжного заходу.

Виявити неправдиві свідчення допомагають такі дії:

– прийоми логічного впливу на допитуваного, пред'явлення достовірних доказів, що спростовують свідчення наркомана, виявлення очевидних невідповідностей і розбіжностей у показаннях підозрюваного;

– повторний допит підозрюваного, коли внаслідок зміни стану наркозалежного починає плутатися в деталях, називаючи суперечливі факти;

– перевірка показань на місці, коли підозрюваний не може точно відтворити перебіг своїх дій;

– слідчий експеримент

У разі вчинення злочину групою осіб можливо використовувати антипатії членів групи до «збувачів» наркотиків або організатора злочину. Антипатії формуються як до початку розслідування, так і під час нього. Це можуть бути неприязні відносини, що виникли між членами наркотичної групи і збувальником через підвищення цін на наркотичні засоби, через погану якість.

Цей тактичний прийом ефективний і під час розслідування розкрадань майна. У такому разі можна використовувати антипатії, що виникають у зв'язку з приховуванням частини викрадених цінностей одним з учасників групи. Також дієвим є прийом, пов'язаний із прагненням одного зі співучасників вигоріти себе і перекласти провину на іншого, що є характерним для наркоманів [13, с. 34–44].

Також можна використовувати тест Айзенка на інтравертність-екстравертність, нейротизм та брехливість. Наркозалежні, які набирають більше встановленої кількості балів, намагаються виглядати краще, ніж вони є насправді. Вони, незважаючи ні на що, прагнуть звернути на себе увагу, навіть якщо для цього треба нашкочити або збрехати. Для них характерна висока самооцінка або лідерство в групі. Однак ця нещирість позначається й у відповідях на інші питання, на які наркомани можуть відповісти не стільки правдиво, скільки «правильно», на їхню думку, для того щоб показати себе з кращого боку. Це треба враховувати під час оброблення матеріалу, перевіряючи відповіді наркозалежних, звіряючи отримані результати з даними інших тестів.

Висновки. Таким чином, під час підготовки та проведення допиту наркозалежного підозрюваного слідчому необхідно підбирати тактичні прийоми, ґрунтуючись на особливостях психіки наркомана в кожному окремому випадку та враховувати такі обставини:

1) тактика допиту підозрюваного безпосередньо залежатиме від особливостей його поведінки, викликаной вживанням наркотичних засобів, а також від типу вживаного наркотику і тривалості його прийому;

2) у наркоманів реально сприйняття інформації порушується, спостерігається розумова деградація (за умов тривалого вживання наркотиків ця ситуація погіршується, що є перешкодою для ефективного проведення допиту);

3) у неправдивих свідченнях наркомани частіше допускають суперечності, невідповідності, не можуть запропонувати деталі «легенди». Для успішного проведення

допиту слідчий повинен правильно встановити мотиви надання неправдивих свідчень та вміло використати запропоновані тактичні прийоми.

Уміле використання знань щодо особливостей допиту наркозалежного підозрюваного на практиці дає змогу своєчасно отримати необхідну інформацію щодо розкриття злочину, характеристики особи злочинця, а також установлення всіх обставин, що підлягають доведенню під час розслідування.

Список використаної літератури:

1. Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекта): Монографія. Київ: НВТ «Правник» НАВСУ, 1999. 126 с.
2. Криміналістика: підручник / кол. авт.: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; за ред. проф. В.Ю. Шепітька. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2008. 464 с.
3. Криміналістика: навч.-метод. посібник / В.В. Тіщенко, Л.І. Аркуша, В.М. Плахотіна. 4-те вид., випр. Одеса: Фенікс, 2013. 338 с.
4. Бурданов В.С., Степанов В.Г. Расследование дел о преступлении, связанных с наркотическими веществами. Ленинград, 1980. С. 26–31.
5. Пилюшин И.П. Уголовно-правовые и процессуальные вопросы, возникающие при допросе лиц, страдающих наркоманией. XXI век и наркотики: путь из бездны: Мат-лы науч.-практ. конф. Омск, 2001. С. 51–58.
6. Сысенко А.А. Особенности допроса подозреваемого (обвиняемого) при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков. Психопедагогика в правоохранительных органах. 2006. № 2 (26). С. 36–38.
7. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация: монография. Москва: Юрид. лит., 1970. 223 с.
8. Джандиери А.С. Подготовка и проведение задержание, обыска и допроса наркоманов по делам о незаконных операциях с наркотическими средствами. Вопросы совершенствования предварительного следствия. Ленинград, 1980. 104 с.
9. Лазебний А.М. Залучення спеціаліста для проведення окремих слідчих розшукових дій. Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). 2014. № 2. С. 187–193.
10. Гайбарян О.М. Организационно-тактические особенности расследования преступлений, связанных с организацией и содержанием притонов для потребления наркотических средств или психотропных веществ. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2009. 27 с.
11. Порубов Н.И., Порубов А.Н. Тактика допроса по делам о наркомании: науч.-практ. пособ. для сотруд. правоохран. Органов. Москва: НИИПККиСЭ, 1998. 78 с.
12. Галузинский А.А. Личность наркомана, психофизиологические аспекты формирования наркотической зависимости // Пробелы в российском законодательстве. Москва: Медиа-ВАК, 2011. № 6.С. 192–194.
13. Бахін В.П., Весельський В.К. Тактика допиту. Київ, 1997. 210 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Братінов Іван Іванович – аспірант кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія»

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Bratinov Ivan Ivanovich – Postgraduate Student at the Department of Criminalistics of National University “Odessa Law Academy”

vanya0693@gmail.com